
Våra Öar

Stort och smått från Björkö-Arholma Hembygdsförening - Nr 6 /2005

25 kr

Björköoriginal 1:

Kvinnohataren Lindgren i Vika

Av Jerker Persson

Sommaren 1945 blev en av de mer originella björköborna plötsligt berömd långt utanför våra öar. Det var bildtidningen Se som på ett helt uppslag presenterade "Gamle herrn på Mossboslott" eller Matts Ferdinand Frisk-Lindgren, en "vagabond och bohêm" som bodde i ett ruckel i Vika. Han föddes den 4 juni 1862 i Edebo och dog 13 jan 1946 på Björkö.

Sune Hansson och M F Lindgren kring mitten av 1930-talet.

Han började sitt yrkesverksamma liv som sjöman – Frisk är ett båtsmansnamn i Edebo – men tycks ha lämnat sjön och blivit "kringvandrande sprängare och grävare", som det står i Se. Han kom till Björkö omkring 1925, där han byggde sitt minst sagt enkla Mossboslott.

I Se-reportaget får vi veta att han hade en folkpension på 28 kr i månaden, och att han levde på fläsk, potatis, lite bröd, kaffe och snus. Han tycks ha varit en temperamentsfull man, och "hans omdömen om åtskilliga av tidens företeelser är fullständigt ottryckbara och en och annan av våra politiker skulle nog blekna om de fick höra hans svavelosande omdömen om deras politiska verksamhet", om vi får tro Se.

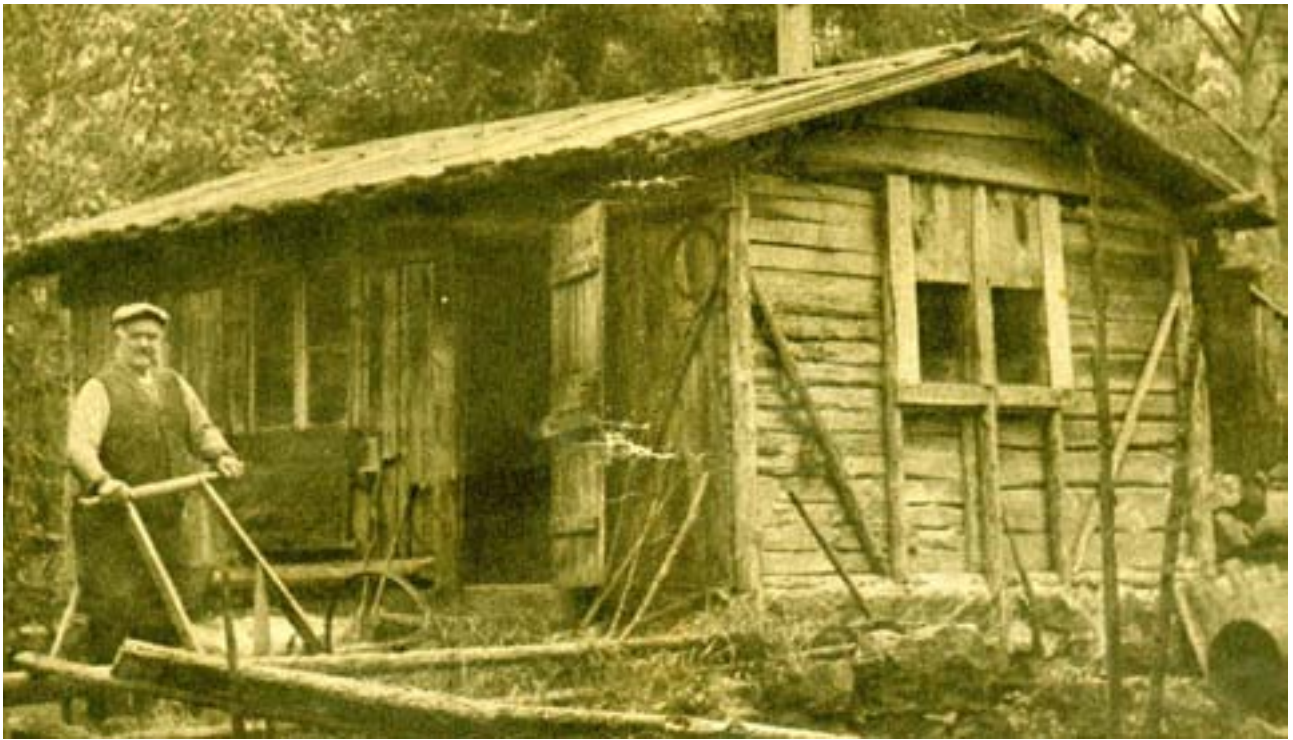
Han tyckte inte heller om kvinnor. Han rent av hatade dem sedan fem års ålder, klargör han. Hans hobby förefaller därför lite märklig – han snidade dockor i naturlig storlek och gav dem namn. I tidningen poserar han med "Mormor" och "Johanna" i var sitt knä. Han skrev också "enkla och konstlösa men meningsfulla visor". Detta exempel handlar om vägen som byggdes från Vika till Finnala stenhuggeri.

*År 1913, byggdes väg till stenhuggeri
Där hela stenhuggarskaran går fram,
Var morgon och kväll till sin hamn.*

*Här har de gått i många år
Bland stubbar och ris och dito snår.
Ja, till den plats där arbetet går
ut till den avlägsna strand.*

*Ja, nu blir det väg, och det går bra
att bygga en väg, som de ville ha.
Fast det finns väl någon som ej kan det ha
Att vägen blir gjord på den hed.*

*Här har de gått i mången go'dar,
i bäckar och kärr, med stort obehag,
och den som kan klaga, att vägen är gjord
han är icke människovän på vår jord.*

Och denna mark som detta angår
det är herr Mattssons, från Finnala gård,
ty här har det varit det svåraste pass
på hela den långa strapats.

Så kommer man fram till Carlssons i byn,
där är hans mark, och den är ju fin.
Där finns det sand och grus i parti
att vägen är fin, det kan man ju si.

Så kommer man fram till en annans mark,
det är ju fru Jansson som äger den park,
där går väl an att bryta sig fram
fast det går ej fort minsann.

Så kommer man fram till bas Allstrin
det är en mark som ej är så fin,
där finns det kärr och skog uti mängd
så att man nästan kan bli stängd.

Så kommer man fram till Mattssons i byn
där finnes en hög, som höjes mot skyn,
där får man korpa och schakta på sand
för vägen den måste gå fram.

Här finns en bit som återstår
det är fru Hanséns, som här nämnas får.
Så här har man strävat fram hela dess längd,
ja, uti solsken och regn.

Så får jag vända med hela min här
med spadar och spett som vi haft till gevär,
och styra min kurs uti nord
som vägen är ställd på vår jord.

Ja, här har man knogat i mången go'dar
och kämpat med spadar och spett som en karl.
Och vill någon veta vem visan har sport
Så är det den man som vägen har gjort,
Och bott på dess ort i minst 20 år.

Lindgren med sin kvinnodocka Johanna

Björköoriginal 2:

Mulnäs-Mattes sorgliga levnadsöde

Av Jerker Persson

Hembygdsforskning är extra roligt när många drar sitt strå till stacken. Ett exempel är historien om Mulnäs-Matte. Den började med ett samtal vid ett kaffebord i somras och slutade med att ett tragiskt levnadsöde på Björkö blev klarlagt.

När Lena Svenonius och jag träffade Inez Hansson i Storängsbacken i somras berättade hon med inlevelse om en stackars man som bodde i en stuga i Mulnäs-trakten. Han var lam i benen och släpade sig ner till sin båt för att ro till gårdar längs Björkös stränder för att laga skor och förtenna kokkärl. Inez föräldrar hade berättat om honom, men hon kom inte ihåg hans namn.

Några dagar senare hörde Björn Hansson, Inez son, av sig och talade om att *Rospiggen 1976* innehåller en artikel om den olycklige förtennaren. Alldeles riktigt, där hittade jag Karl Georg Lundkvists uppsats "En krymplings levnadsöde" - men den är ändå inte till så stor hjälp. Där står visserligen att krymplingen hette Matts, men inget om var han bodde på Björkö eller när han levde. Uppsatsen liknar mer en historisk novell. En intressant upplysning var att Karl Georg Lundkvist som pojke hade hjälpt Matts på olika sätt.

Jag ringde Per Öhman i Samkarby och hoppades att han med sina rika personhistoriska register kunde skingra mystiken kring förtennaren på Björkö. Han sökte febrilt i sin dator, som är fulladdad med bygdens kyrkböcker och andra släktforskardokument - men utan resultat.

Mulnäs-Matte

En tid därefter besökte Per kyrkogården i Roslagsbro. Där kom han i samspråk med en man som kan mycket om gamla människor i Roslagen. Per frågade om han kände till en lam förtennare från Björkö - och fick genast svar: Det måste vara Mulnäs-Matte!

Nu gav Pers dator besked. Mulnäs-Matte hette Matts Jansson och föddes 1846 i en stuga vid Edsviken i Mulnäs. Fadern hette Jan Petter

Andersson och var sjöman. Han föll från en mast 1850 och slog ihjäl sig. Modern hette Anna Brita. De hade fem barn, varav Matts var den näst yngste.

Lam och ensam

När Matts var 13 år blev han lam i underkroppen, troligen av polio. Förslamningen släppte så småningom ner till knäna, men han kunde aldrig mer gå. I Karl Georg Lundkvists berättelse får vi veta att Matts gjorde en pall av trä och knäskydd av läder. Han flyttade pallen framför sig och släpade kroppen framåt. Han försörjde sig med lite av varje: skolgning, lite urmakeri men mest lagade och förtennade han kopparkärl.

1882 dog hans mor. Han syskon var redan döda utom brodern Per, som hade flyttat hemifrån. Matts var ensam i stugan, som låg i Mulnäs, i slutningen ner mot Edsviken. Man ser rester av grunden än i dag.

Lundkvist berättar att Matts rodde till ett par ställen "norröver i skärgården", varav det ena tycks ha varit Karlsvik i Backa, där han hjälpte en mor Anna-Greta och hennes dotter med skolgning och andra reparationer. Efter en tid fick han bo hos dem. När gumman dog, flyttade dottern till en släkting - och Matts satt åter ensam i en förfallen stuga. Han hjälpte grannarna med ett och annat, och de försåg honom med mjölk, smör och bröd.

Gubben och grabben

En dag dök det upp en liten parvel på 7-8 år och undrade om han kunde hjälpa Matts med lite småsysslor. Han hette Karl Georg Lundkvist och bodde på Holmängsudde, inte så långt från Karlsvik. Gubben och grabben trivdes bra ihop. Men friden skulle inte vara så länge. Den stuga som Matts bodde i låg på ofri grund. Marken såldes och den nye ägaren ville bli av med både Matts och den gamla stugan. Gubben vägrade att flytta, och ingen vågade kasta ut den stackars krymplingen.

I sluttningen mot Edsviken låg Mulnäs-Mattes barndomshem. Rakt över viken skimtar Björkö varv.

På våren 1901 började den nye ägaren bygga ett hus bara några meter framför Matts stuga i hopp om att Matts skulle vantrivas och frivilligt sig i väg. Den dåliga grannsämjan gick hårt åt Matts. Han blev sjuk, och en granne hittade honom orkeslös i sängen. Krämporna var så svåra att han ville komma till Norrtälje sjukhus.

Karl Georg fick i uppdrag att försöka få tag i Matts bror Per för att få honom att tala med någon av kommunens män, som i sin tur skulle ordna plats åt Matts på sjukhuset.

Till sjukhuset

Det lyckades, så en tid senare hjälpte pojken Matts ner i båten och rodde honom till Backa brygga. Därifrån fortsatte färden med ångbåten Runar till Norrtälje. Pojken fick ett gammalt cylanderur med nyckeluppdragning som tack för hjälpen.

Markägaren tömde stugan, rev den och staplade

virket i skogen till följande vinter, då det kördes över fjärden till fastlandssidan, där det låg och ruttnade.

Karl-Georg gick till sjöss när han fyllde 14 år (1903) och besökte inte Björkö så ofta. Han tappade kontakten med Matts, och det är oklart hur gamlingen hankade sig fram.

När Karl-Georg gjorde sin värnplikt 1912 fick han permission för att vara med på sin systers begravning. Då träffades de igen. Matts var grå och mager och hade först svårt att förstå att mannen i uniform var hans lille kamrat från förr.

Det var deras sista möte. Åren gick och Karl-Georg levde sitt liv på annat håll. När han sedan återvände till Björkö fick han veta att Matts hade dött 1923. "Ett glädjefattigt liv i nöd och armod hade fått sitt slut", skriver Karl Georg i Rospiggen.

*

Björköoriginal 3:

Artisten Svedholm och två till

I förra numret av Våra Öar nämnde vi två lite ovanliga ortnamn: *Svedholms stuga* som låg i kanten av *Stillmanskärret*, omedelbart norr om Öster Edsviks övre gård. Stugans gamla jordkällare syns tydligt från landsvägen.

Stugan har fått namn efter målaren Johan Bernhard Svedholm, född 1845 i Kungsbacka. Han kallade sig själv för artisten Svedholm, som det även står på hans gravsten på Björkö kyrkogård.

Med titeln artist ville han markera att han inte var vilken plankstrykare som helst. Hans specialitet var schablonmåleri och marmorering i tak, på väggar och snickerier. I redaregården i Öster Edsvik, i Mulnäs gård och i Finnala gård finns fina exempel på hans arbeten. Han målade även med olja på duk, ofta romantiska motiv vid vatten.

Svedholm var ogift och levde ensam i sin stuga, dit han troligen flyttade omkring 1890. Han dog 1827 i Finnala, och någon gång på 1930-talet revs hans stuga. Grunderna av stugan och en

bod finns fortfarande kvar intill den välbevarade jordkällaren.

Möbelsnickaren Jansson

Fram till 1890 bodde en annan hantverkare i stugan, nämligen möbelsnickaren Karl Erik "Kalle" Jansson. Flera av hans möbler finns kvar på våra öar, bl a två sekretärer som han gjorde åt systrarna Edla och Adolfina Wiklander i Blekinge. I redaregården i Öster Edsvik finns två stora skänkar av björk, som Jansson har gjort.

Stillmanskärret

Framför jordkällaren ligger *Stillmanskärret*, som fått sitt namn efter båtsmannen Erik Eriksson Stillman, född 1782. Han flyttade 1809 från Ortala in i det som senare blev Svedholms stuga. Där bodde han till 1850, då han dog "som fattig-hjon", enligt Vätös församling dödbok.

*

Pehr Öhman svarar för de personhistoriska uppgifterna.

Artisten Svedholm vid sin stuga

Putten

Av Siri Dahlberg (som i dag bor i Putten)

Putten är ett gammal ord, i dag vanligare i finlandssvenskan än i rikssvenskan. Kalle Lindqvist berättar i sin bok "Där jag och fäder vandrat" om en resa med kyrkbåt till Vätö i början av förra seklet. En av roddarna är snickaren Kalle Jansson från Putten vid Simpnäsvägen.

Fortfarande finns det kanske Björköbor som kan påminna sig Puttgubben och Puttgumman, alltså Johan Petter Mattsson och hans hustru. Hon står antecknad i kyrkboken som "Puttens Lovisa"!

Familjen Mattsson flyttade till Putten 1921 och friköpte stället 1930. Då fick fastigheten beteckningen Skenninge 1¹³, Karlberg, och namnet Putten glöms bort av de följande generationerna,

även om man än i dag kan höra att motlutet vid Björkbo kallas Puttbacken.

Ordet putt är som sagt vanligare i Finland än här och betyder göl, pöl eller liten vattensamling. I ett lexikon har jag hittat exempel på hur putt används: "Med kärrputtar här och där", "Tänker du bada i den lilla putten?" och "I puttar och diken det dansar och sorlar". Trots utdikning och landhöjning återuppstår den gamla putten vid snösmältning och höstregn, men badar där gör bara skatorna. Putten nämns i Skenningens gårdspapper på 1880-talet. Då är huset byggt av en annan snickare, nämligen nybyggaren Johan Erik Jansson.

*

Så här ser Putten (Karlberg) ut i dag. Det ligger på höger sida av vägen, strax efter avtaget mot Simpnäs. Förr var det alltså en vattensamling här - en putt.

Estlandssvenskarna på Björkö

Av Kristina Rosen

I Estland fanns vid tiden för andra världskrigets utbrott ca 8000 estlandssvenskar. 7000 av dem flydde över Östersjön till Sverige åren 1940-1945. Flertalet bosatte sig i stockholmstrakten, men många slog sig ner i Roslagen. De var framför allt fiskande öbor från Rågö, Odinsholm, Nargö, Runö och Ormsö. Bosättningen koncentrerades till Öregrunds skärgård, Vaddö, Björkö-Arholma, Vätö och norrtäljetrakten. Den här artikeln bygger på ett manus för en planerad minneskrift 1994. De flesta av intervjuerna är från 1989 och 1992.

Det har sagts att estlandssvenskarna hade något av hemortsrätt i Roslagen, att de på ett naturligt sätt hörde hemma här. De hade mycket gemensamt med rospiggarna. De var yrkesskickliga fiskare, båtbyggare och sjömän – och en gång utvandrare från Sverige.

Enligt folktraditionen ska den svenska minoriteten i Estland en gång ha utvandrat från bl. a. Roslagen – en fascinerande tanke – för i så fall återvände estlandssvenskarna hem till sina förfäders marker

I Estland levde de vid kusten och på öarna. Många var fiskare och bönder eller lotsar, båtbyggare och sjömän sedan generationer tillbaka. De flesta var kunniga i allehanda hantverk, vana att reda sig och sitt och de var praktiskt taget självförsörjande.

När öborna från Rågöarna, Runö, Nargö, Odensholm och Ormsö flydde till Sverige var det närmast självklart för dem att fortsätta livnära sig på fiske och sjöfart. Det tycks ha varit en uttalad önskan hos merparten av dem som kom hit på 1940-talet att få leva och verka i Roslagen.

Några estlandssvenskar hade redan under första världskriget flytt till Sverige och Roslagen, bl. a. till Öregrunds skärgård. Denna tidiga förankring lockade flera till dessa trakter under andra världskriget. Men de som banade väg var framför allt rågöborna som bosatte sig på Ängholmen på Björkö.

Fastigheter köptes på Björkö

De som först lämnade Estland under brinnande krig var en grupp rågöbor. De hade – liksom nargö- och odensholmsborna, tvångsförflyttats av rysk militär. Nio män i mobiliserbar ålder flydde, men 110 rågöbor fick officiellt utresetillstånd. De anlände med "Estonia" till Skeppsbron i Stockholm den 16 oktober 1940.

-Visst är vi glada över att få komma till Sverige. Vad som nu mest bekymrar en är förstas hur det ska kunna ordna sig för oss i fortsättningen, men vi få väl hoppas att det ska finnas någon möjlighet att slå sig ned någonstans vid kusten och fortsätta fiskandet – det är ju den näringen de flesta av oss bedrivit där borta, sa rågöfiskaren Alexander Simberg till Stockholms-Tidningen vid ankomsten.

På Skeppsbron mötte även representanter för Rågökommittén, som med statliga anslag ombesörjde mottagandet av de estlandssvenska flyktingarna. Något senare bildades Rågöstiftelsen, som skulle stödja och biträda flyktingarna. De arbetade i huvudsak med det som kom att kallas Fiske- och jordbrukskolonisationen.

Med hjälp av Rågöstiftelsen och staliga lån slog sig rågöborna ner på Björkö. Där köptes flera fastigheter, bl. a. i Sterbsnäs, Skeppsmyra, Utanå, Marum, och på Ängholmen. Där bodde till en början familjerna Bertholm, Klement, Rosenberg, Espling, Söderström, Klingberg, Friberg, Lindgren, Blomberg och Blomqvist som hyresgäster eller arrendatorer på stiftelsens gårdar.

-Ja, nog har vi det bra här. Vi är ju fiskare sedan hundratals år tillbaka och här har vi fått fortsätta den tillvaron vi är födda till. Den första tiden var svårast, då vi ännu inte visste var vi skulle hamna, men nu känner vi oss liksom rotfasta här. Fisket och livet är i stort sett detsamma här som på Rågö, sa rågöbon August Blomqvist i Stockholms-Tidningen 23 februari 1943, drygt två år efter inflyttningen.

Familjen Klingberg i vattnen utanför Ängholmen på 1940-talet

Estlandsvenskarnas bosättning i Roslagen styrdes direkt av Rågöstiftelsens inköp av fastigheter, men också av att de som kom senare drogs till området där det redan fanns estlandssvenskar. Antalet estlandssvenskar i Roslagen växte alltså kraftigt när flyktingströmmen från Estland tilltog under 1943 och 1944.

På Björkö hade Rågöstiftelsen 1941 köpt fiskefastigheterna Sterbsnäs 1:11, 2:11, 3:11, Utanå 1:13, Skeppsmyra 3:8, 4:27 samt Marum 3:2 och 10:1. Senare köptes Backa 2:10. Stiftelsen köpte även fastigheter på Vaddö och på andra platser i Roslagen, men även i övriga Sverige. Totalt köpte Rågöstiftelsen närmare 150 fastigheter. Priserna varierade mellan 2000 kr och 30000 kr. Man köpte även inventarier, båtar, motorer och fiskeredskap. De som ansvarade för fastighetsköpen var agronom Erik Grebäck och Sommar Bruzelius.

Estlandsvenskarna kunde sedan genom egnahemslån köpa eller arrendera fastigheter av stiftelsen. Stora familjer prioriterades vid långivningen. Därutöver fanns en rad villkor som stiftelsen tog fasta på i valet av lämplig fastighetsköpare.

Kolonin på Ängholmen

Vid Ängholmen byggde stiftelsen baracker som tillfälliga bostäder, när allt fler flyktingar sökte sig dit. Många bodde hos släktingar och bekanta. Efter några år av lönsamt fiske under kriget fick flera familjer möjlighet att köpa ett eget ställe. I området kring Ängholmen fanns det inte bara rågöbor utan även fiskarfamiljer från Ormsö, Nargö, Vippal och Korkis.

Rågöbon Herman Rosenborg kom till Ängholmen på hösten 1941 och fick bo hos en släkting som köpt ett hus genom Rågöstiftelsen.

-Jag fick bo hos min kusin. Det var en sommarbostad och det var kallt. Kaffepannan frös fast på spisen på vintern. Vi var fem personer som bodde där på övervåningen. Det bodde många estlandssvenskar där på Ängholmen. Rågöborna trivdes inte när dom blev ensamma, alla kom hit ut. Så satte Rågöstiftelsen upp två baracker och det var två familjer i varje barack. Vi fiskade ju tillsammans och jag hade potatis och jag gick och högg på skogen på Skaten.

Hamnpiren vid Ängholmem

För ängholmskolonins räkning lät Rågöstiftelsen uppföra en hamnpir i betong längst ut på Ängholmsudden. Den skulle användas av de estlandssvenska fiskarna.

Sune Hansson var kommunalfullmäktiges ordförande i dåvarande Björkö-Arholma kommun, och han minns turerna kring hamnpiren. Så här säger han i en intervju från 1989.

- Den där hamnpiren var det mycket fram och tillbaka med. Den byggde ju Rågöstiftelsen med bidrag och sedan kom det upp i kommun och det skulle ju vara för fiskarna. Alla var ju fiskare där nere vid Österviken, Östersjö och Ängholmen. Men då kom länsstyrelsen in med förslag att det skulle vara hamnavgift och det avlog vi här i kommunen och sa att det var olämpligt att ha någon avgift här. För att alla var fria och hade sina egna bryggor så var det ingen idé å räkna, för att det skulle upplåtas för att vara fritt. Men det ville dom inte utan dom fastställde en avgift bara. Följden blev att ingen båt låg vid den kajen, berättar Sune Hansson i en intervju från 1989.

Estlandssvenskarnas försörjning

De estlandssvenska fiskarfamiljerna på Björkö arbetade hårt för att bygga upp en ny tillvaro. Huvudnäringen var fisket och enligt Stockholms läns fiskeförenings matrikel för år 1951 bestod närmare 20 av totalt 60 fiskelag på Björkö av estlandssvenskar. Dessutom drygade man ut inkomsterna med diversejobb som hör skärgården till. De körde sommargäster och post ut till öarna, lagade och tillverkade nät, högg i skogen, byggde båtar och klubbade en och annan säl.

Varmrökning av fisk var en förädlingsform som de flesta estlandssvenskar ägnade sig åt. Den sys-

lan tog åtskilliga timmar i anspråk, men den gav fisken bättre hållbarhet, god smak och bättre pris. Fisken röktes i mindre rökhus där eldstaden placerade i botten på en uppmurad sockel. Ovanpå ett galler lade man stenar för att hindra lågorna att slå upp mot fisken, som placerades på flera rader av hönsnätsramar i den överbyggda rökkonstruktionen av trä med ett skorstenrör på taket. Än i dag är denna typ av fiskrökning vanlig bland estlandssvenskar i Roslagen.

Estlandssvensk fiskrök byggd av Gunnar Österman, Salnö

I Karlsvik (Backa) köpte Rågöstiftelsen ett mindre båtvarv. Där arbetade flera estlandssvenska båtbyggare. Andra byggde båtar i mindre skala hemma på tomten. Båtarna var oftast av traditionell estlandssvensk modell och ett gediget hantverk. En av de främsta båtbyggarna var rågöbon Alexander Friberg.

Kvinnorna var delaktiga i fisket, och i den mån man idkade skärgårdsjordbruk föll detta på kvinnornas ansvar. Många sålde också handarbeten och tillverkade nät för försäljning. De tog även tillfälliga arbeten på gårdarna och på de många pensionaten på Björkö.

- Vi arbetade hos folk. Jag plockade potatis i näs-

Viktor och Erika Rosen i Östersjö färgar troligen nät.
Året är 1957.

tan alla gårdar. Jag fick tre kronor potatisdagen. Jag var uppåt Barnens Ö också och plockade potatis. Inte var det gott inte, men man fick klara sig i alla fall. Och så började vi fiska. Jag fick vara med och lägga nätena. Vi klarade oss på fisket och sålde till fiskeföreningen. De kom till Sterbsnäs brygga och folket gick dit med fiskebåtarna, berättar ormsöbon Maria Lundberg i Skeppsmyra nästan 50 år efter ankomsten till Sverige.

Flera estlandssvenskar, främst ensamstående män i 20-årsåldern kom att arbeta som lotsar, båtsmän, båtbyggare, varvsarbetare och sjömän i Sverige.

Många estlandssvenskar i Roslagen

Hur många estlandssvenskar bosatte sig i Roslagen under andra världskriget? Den frågan kommenterade Gerhard Hafström, Rågöstiftelsens sekreterare, i en rapport från 1946:

”De ha utplacerats delvis i Roslagen, på Björkö och Vätö och på Gräsö, där ett flertal gårdar inköpts åt dem eller förvärvats av dem själva. Nargöborna till ett antal av omkring 50 personer bo på öarna mellan Gräsö och Ormö. Större delen av odensholmarna, ett 60-tal personer, äro bosatta på Ormö. På Singö bo fem rundöfamiljer. På Björkö och det intilliggande Väddö och Vätö bo ett hundratal rågöbor och ett fyrtiotal svenskar från Vippal och Korkis. Fiskarbosättningen på Rågö, Odensholm och Nargö har på detta vis kunnat återupplivas i Roslagens skärgård.”

För övrigt är det sparsamt med uppgifter om estlandssvenskarnas antal i Roslagen. Enligt Hafström skulle alltså det totala antalet estlandssvenskar som bosatte sig i Roslagens skärgård under kriget ha varit omkring 300 personer. Därtill kom-

mer de som var till sjöss under kriget och kom till Roslagen senare. Dessutom kan man lägga till dem som blev jordbrukare i de inre delarna av Roslagen, t. ex Knutby och Rimbo.

Estlandssvenskarnas bosättning på Björkö har inte varit konstant genom åren. Flyttningar både till och från större städer och inom Roslagen har förekommit. Estlandssvenskarnas förankring på Björkö har dock bestått genom åren, vilket främst beror på att familjerna behållit fastigheterna som nu bebos av barn och barnbarn, både som permanent- och sommarboende.

I dag är estlandssvenskarna etablerade Björköbor sedan flera generationer – men de har inte glömt sitt ursprung.

Kristina Rosen är fil. mag., kulturanthropolog, journalist och författare till skriften ”Estlandssvenskarna som kom till Roslagen” (1990). Hennes föräldrar var nargöborna Viktor och Erika Rosen i Östersjö, där Kristina nu är sommarboende.

*

Om du vill läsa mer

Rosen, Kristina: *Estlandssvenskarna som kom till Roslagen*. 1992, (Roslagsmuseets skrifteserie nr 6).

Andrae, Carl Göran: *Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944*. 2004, Kungl. Gustaf Adolfs Akademien för svensk folkkultur. I den här boken nämns bl a att Lerviks pensionat var ett av de utlänningsläger för balter som utlänningskommissionen inrättade 1944-45.

*

Alfred Klement i båten vid Östersjö 1989

Herbert Luther- den siste yrkesfiskaren i Simpnäs

Av Carl Olof Cederblad

Det var en mörk februarikväll år 1944 som Herbert Luther med sin hustru Hilda och dottern Lilian, sju år, flydde från Nargö i Estland till Sverige. Tyskland ockuperade Estland. Herbert hade fått inkallelseorder. Under krigets sista år kom ca 30 000 ester till Sverige.

Flyktingbåten beskjuten

Flykten blev brådstörtad och dramatisk. Herbert, Hilda, Lilian och en väninna var redan på plats i båten. Herberts sväger, Fridolf Ambrosen, som också skulle med, hade gått upp till huset för att hämta något då två tyska soldater dök upp. Herbert gömde sig under en presenning i båten. Den ene soldaten gick ombord och klev på Herberts axel, där han låg under presenningen, men märkte ingenting! Väninnan, som kunde tyska, sa att både Herbert och Fridolf hade gått upp till huset. Den ene av soldaterna gick till huset och den andre stannade kvar på stranden. I skydd av mörkret hoppade Herbert ur båten, sköt ut den och startade motorn. De gav sig i väg i mörkret och blev beskjutna av den kvarvarande soldaten. Först sköt han ett varningskott och därefter mot båten, som fick en träff i fören. Alla klarade sig utan skador och tog sig till Finland där de stoppades av finska tullen. Efter en tid i ett flyktingläger i Finland kom familjen till Stockholm, varifrån de flyttade till Simpnäs, där Herbert tog upp sitt yrke som fiskare. Fridolf Ambrosen och hans fru Lilly kom också till Simpnäs, fast senare.

Bofasta i Simpnäs

Familjen hyrde först en av Maja och Erik Bergs stugor i Nybyn och Herbert skaffade sig en liten öppen båt. Hans egen nybyggda båt hade nämligen konfiskerats av den finska tullen under flykten. Båtplats fick han på Bergs brygga vid Bergudden i Simpnäsviken.

Snart efter det att han kommit till Sverige började Herbert bygga en ny båt. Under sin livstid byggde han flera båtar. Den första båten hade ruffen förut på estniskt vis. Herbert byggde sina båtar på känn,

utan ritningar. Han var en mästare på att hantera alla handverktyg. En av Herberts båtar har nyligen skänkts till Aibolands museum i Hapsalu, Estland. Andra färdigheter som han behärskade var t.ex. att bygga hus, jaga säl och sjöfågel, fläta korgar, tillverka vättar och bindnålar av trä.

Herbert fiskade framför allt strömming. Hilda bidrog med försörjningen på olika sätt. Hon lagade nät och färdigställde nät åt Fiskarboden i Norrtälje. Under sommarsäsongen städade hon åt sommargäster.

Den 15 april 1950 flyttade familjen från Nybyn till ett eget hus i Simpnäs. Herbert byggde huset själv. Det ligger strax ovanför Björkö-Arholma Sjömannaförenings museum. Han byggde ytterligare två stugor på tomten, för att kunna hyra ut till sommargäster. Simpnäs by upplät gratis en plats i Simpnäsviken för Luther att bygga en brygga.

Herbert Luther färgar nät

Familjen Luther på sin brygga i Simpnäs: Hilda, Lilian och Herbert

Strömmingsfiske

Det var alltid perfekt ordning på fiskeredskapen – egentillverkade bojar med glaskulor, ankare, tampar. På eftermiddagen stenades skötarna, d.v.s. stenar knöts fast i nedre kanten av skötarna innan Herbert lade ut dem, oftast norr om Arholma, t.ex. vid Flisan eller Tallriken.

På tidig morgon togs skötarna upp. Ibland – om det var dåligt väder på gång – redan klockan 1, men oftast mellan klockan 2 och klockan 4. Väl i land var det Hildas jobb att skaka skötarna och pumpa båten. Stockholms läns fiskeförening hämtade fångsten vid sex-sjutiden på morgonen.

Herbert sparade en del strömming till egen försäljning. Han åkte runt på cykel med en strömmingslåda och en besman på pakethållaren. Även om efterfrågan var stor när sommargästerna kom, höll han länge samma låga pris – 1 kr per kg. Mot slutet av sitt liv köpte Herbert en moped.

Trafiken med timmersläp i Arholmaleden var tät ända fram till 80-talet. Ofta hände det att stockar lossnade. Alltid när Herbert var ute på sjön tittade han sig om efter flytande stockar (dykare) eller

ilanddrivna timmerstockar och annat virke. Andra inkomstbringande sysslor var att skjutsa folk till och från Arholma. Herbert ordnade också fisketurer, då det pilkades torsk och utfärder till trevliga skär - ibland ända till Norrtälje.

Herbert var omtyckt av alla. Han var alltid vänlig och på gott humör. Alla i trakten beundrade hans yrkesskicklighet och hans förmåga att hitta på utkomstmöjligheter och skapa en god existens för sig och sin familj. Herbert Luther dog 1981, 74 år gammal. Därefter har ingen yrkesfiskat i Simpnäs. Hustrun Hilda dog 1993, 80 år gammal. Dottern Lilian bor sommartid i föräldrahemmet.

Den här artikeln är en bearbetning av den skärmställning som Carl Olof Cederblad arrangerade på Simpnäsdagen sommaren 2004, ett mycket lyckat evenemang i Sjömannaföreningens regi.

Årets Simpnäsdag inträffar den 16 juli. Vi rekommenderar ett besök med hela familjen.

Stenpickars - vårt "första" fornminne

Av Lena Svenonius

Björkö-Arholma är en av få svenska socknar som saknar ett registrerat, fast fornminne. Vår del av landet steg sent ur havet, så det är tveksamt om vi har något fornminne från tiden före medeltiden. En och annan viking steg väl iland på de småöar som några sekler senare skulle bli Björkö och Arholma, men marken var säkert för mager för att locka till fasta boplatser.

Vid den fornminnesinventering som genomfördes i Norrtälje-bygden på 1940-talet hittade man visserligen några stenyxor från stenåldern på våra öar, men de har säkert tappats från stockbåtar under jakt- och fisketurer.

Vi får nöja oss med senare fynd, t. ex. Stenpickars, som ligger strax till vänster om stigen från Edsvik till kyrkogården, vid gränsen mellan Edsviks och Marums byar.

Där bodde en stenhuggare (stenpickare) som byggde rejäla murar av natursten kring sin lilla stuga. Stuggrundens finns kvar liksom murarna. Stenhuggarens namn är okänt, och vi vet inte när han (och hans familj?) bodde där, kanske under första halvan av 1800-talet.

Arkeologen Åsa Berger från Stockholms läns museum besökte platsen i höstas, och hon tyckte att hembygdsföreningen skulle anmäla fyndet till riksantikvarieämbetet för registrering.

Om du vet något om Stenpickars så hoppas jag att du hör av dig till mig, 0176-916 70. Hembygdsföreningen är givetvis intresserad av andra lämningar som berättar om gamla tider på våra öar: större rösen, husgrunder, resta stenar. Du får gärna visa bilder eller föremål som hjälper oss att förstå livet i bygden förr.

Fornminnen

På föregående sida informerar Lena Svenonius om ett fornminne på Björkö – men varför är just det ett fornminne?

Bestämmelserna om fornminnen finns i den s. k. kulturminneslagen. Där finns denna definition: ”Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna.”

Därefter räknar lagen i åtta punkter upp många olika lämningar, bl. a. gravar, resta stenar, lämningar av bostäder och boplatser, ruiner av olika slag, färdvägar, broar och hamnanläggningar, skeppsvrak (som är äldre än 100 år) samt vissa naturbildningar.

Märk att lagen, bortsett från skeppsvrak, inte säger något om hur gammal en lämning skall vara för att gälla som fornminne – bara att den är *varaktigt övergiven*. En lämning behöver alltså inte vara från forntiden (äldre än medeltiden) för att betraktas som ett fornminne.

Riksantikvarieämbetet i Stockholm (nyligen föreslaget att flyttas till Visby) registrerar fornminnen i ett fornminnesregister. Det består av två delar: dels ekonomiska kartor med varje känd fornlämning markerad, dels en beskrivning av lämningen. Registret innehåller i dag ca 400 000 fornminnesplatser. Den som vill veta mer om fornminnen och andra kulturminnen kan med fördel söka upp Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se

Källaren vid Svedholms stuga (se sidan 5) är varaktigt övergiven, alltså ett fornminne.

Presstopp: Stenpickars skadat!

Just som denna tidning skulle gå i tryck upptäckte ett par medlemmar i hembygdsföreningen att fornminnesområdet kring Stenpickars var skadat!

Vattenfall har under hösten och vintern grävt ner elledningar runt om på Björkö, och en ledning går längs stigen, alldeles intill en av Stenpickars murar. Några stenar har rasat ner, men än värre är att ledningsdiket har lagts igen minst sagt okänsligt.

Stora stenblock har lagts inne i området och kring murarna. Muren mot stigen riskerar att undermineras eftersom diket är dåligt igenlagt. En låg jordvall ligger uppslängd vid ingången till området.

Hembygdsföreningen kontaktade omedelbart Vattenfalls platschef Anders Jansson i Hallstavik, som lovade att deras underentreprenör skulle reparera markskadorna och ta bort stenblocken.

Så här såg muren ut före grävningarna. Nu är träden framför muren fällda och ledningsdiket är grävt alldeles intill muren. Det ligger det stora stenblock både framför och bakom muren efter grävningen.

En riktigt skön vår önskar vi våra läsare !

Bildtävling: Känner du din hembygd?

Vid förra årets valborgsmässofest på Björkögården arrangerade hembygdsföreningen en bildpromenad. Det gällde att gissa vad tolv bilder från Björkö föreställde. Jättekul, men ganska svårt, tyckte många.

Nu ska du få testa din kunskap om hembygden. Du ska helt enkelt svara på vad de fyra bilderna föreställer. Samtliga bilder är tagna på lättillgängliga platser på Björkö.

Skicka ditt svar till Våra Öar, Edsvik 5480, 760 40 Väddö. Vi vill ha ditt svar senast 1 april. Det först dragna, rätta svaret belönas med boken *Vägvisare till Stockholms skärgård*, värd 250 kr.

Bild 1

Bild 2

Bild 3

Bild 4

Fint bokpris

VINTER X

KONSTRUKTÖR: PER SVENONIUS

	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	Å
A	■												■
B					■				■				
C							■						
D									■		■		
E		■		■								■	
F							■						
G			■		■	■	■	■			■		
H							■						
I		■	■	■		■			■	■			
J					■								
K							■		■			■	
L					■		■						
M	■												■

Vågräta ord

- A. Ståtlig raritet till sjöss (11)
- B. Står för biljon (4)
Sex i Aten (3)
Kan trås utan bana (4)
- C. Vågad i överkant (6)
Kan vara bedrägligt (6)
- D. Byggmaterial i liten skala (8)
Kan bli ett (2)
- E. Där finns kärnan (7)
- F. Behöver inte frimärken numera (6)
Kan däremot behövas till fotoalbumet (6)
- G. Blir det som inträffar (2)
Har minskat i betydelse inom försvaret (2)
Står för skydd, även i vindstilla (2)
- H. Donator (6)
Tillåtet i fribrottnig (6)
- I. Vid god hälsa (3)
Plats för bete (3)
- J. Hans stenar står vid kusten (4)
Gul växt; rör sig i vävstolen (8)
- K. Vansinnigt (6)
Hjälper allestädes (2)
- L. Oxblod, till färgen förstås (4)
Radiocity i svensk TV (4)
- M. Jobbar vågrätt, med vattenpass (11)

Lodräta ord

- N. Ståtlig raritet till skogs, faller kanske av skottmen inte i glömska (11)
- O. Ovanligt kvinnonamn (4)
Ger ärende till postombudet (3)
Faller i ögonen (4)
- P. Gammal natur (6)
Flyter österut mot Medelhavet (4)
- Q. Ger bilen finish (4)
Spelar sin låt i våra nejder kring veckosluten (8)
- R. Fick lift till himlen (4)
- S. Inte bra i trumf (6)
Stabilt stöd för stussen (6)
- T. Nio i Rom (2)
Står för tenn (2)
Får sällan småbarnsföräldrar (2)
- U. Plågoris (6)
Kan stå för snut(6)
- V. Sveas domäner (4)
Tråkigt vitsord (2)
- X. Don Quijote (8)
Vippar på stjärten (4)
- Y. Orosande på djupet (3)
Står helt klart för öl och nyheter (2)
Håller hjärnan i arbete (6)
- Z. Virket som ogärna brister (4)
Mocambique, t. ex. (5)
- Å. Har många gör-det-självare varit (11)

Skicka svaret till Våra Öar, Öster Edsvik 5480, 760 40 Väddö.
Senast 1 april. Först dragna rätta svar vinner en sjösäck från Redargården.
Nästa fyra rätta svar vinner var sitt paket kaffe.